

Oral History Kosovo

INTERVJU SA MEHMETOM KRAJOM

Priština | Date: 4. novembra 2014

Trajanje: 130 minuta

Prisutni:

1. Mehmet Kraja (Intervjuisani)
2. Jeta Rexha (Intervjuisala)
3. Kaltrina Krasniqi (Intervjuisala/Snimateljka)

Oznake komentara ne verbalne komunikacije u transkriptu:

() – emotivna komunikacija

{ } – intervjuisani objašnjava gestikulacijom

Ostale oznake u transkriptu:

[] – dodatak teksta kako bi se olakšalo shvaćene

Fusnote su dodatni od strane uredništva kako bise davali podaci o naseljima, imenima ili mestima.

Detinjstvo

Mehmet Kraja: Rođen sam...proveo sam detinjstvo do svoje 15 godine u Kraji, to je područje u okolini skadarskog jezera. Bilo je to detinjstvo koje je bilo slično sa detinjstvima ljudi koji pripadaju mojoj generaciji, teško detinjstvo s mnogo želja i sa malo mogućnosti. Mesto gde sam ja odrastao je bilo nekako specifično mesto, to je pogranično područje pored skadarskog jezera. Postoji nesrazmer u njemu. To je jedno jako lepo područje, jako ugodno ali se jako teško živi. Taj unutrašnji nesrazmer me je možda pratio celi život zato što sam uvek u sebi nosio suprotnosti između onoga što je idealno i onoga što...i nemogućnosti da to čovek postigne. To je nešto što vremenom postaje delom ljudske naravi.

Ipak, iz tog perioda pamtim zanimljive stvari, neke stvari su...graniče sa magičnim ostvarenjem ja bih rekao, jer sam književnih i misli mi ide ka tome. To su stvari koje dobivaju gotovo čudesnu dimenziju. Ljudi su tamo živeli u jednom relativno...krajnje zatvorenom svetu. Nasuprot nam je bio Skadar u koji nikad nismo išli i koji smo uvek gledali sa naših visina, i svi su naši ljudi sanjali o njemu, ali nisu imali pravo ga doživeti. Ona to vremena dobiva...ta granica koja je delila naše područje od Albanije ponegde počinje dobivati mitske razmere i ponekad dobiva čudne razmere jedne fantagozmerije.

Znam samo jednu stvar, bio je jedan naš stari rođak, jako ga se dobro sećam – Selim. On je mislio sunce izlazi iz jedne rube u Maranaju. Maranaj se zovu planine iznad Skadra i zalazi i ulazi u drugu rupu iza Rumije, i to je svet, nema drugog, to je celi svet. Ako je put prema Skadru bio zatvoren, nikad nije napustio selo, nije nigde otišao celi život. Ovi ljudi su i svojoj pameti imali Skadar i ništa više od toga. Sa jako puno poteškoća su se integrisali, jako kasno su se počeli integrisati u ta područja gde ih je realno, politika istorijski ostavila da žive. To je područje u kome se granice micala i granica je postala prokletstvo i ujedno je postalo legendom...oko nje su nastale legende, postao je mit.

Ja se sećam diverzanata koji su prolazili na drugu strane granice, prolazili su na obe...posebno oni koji su dolazili iz Albanije, prelazili bi put noću i čuli se pucnji automatske puške, bilo je to rano detinjstvo kada su bili jako teški odnosi s Albanijom i kada su se obe strane ponašale diverzantski prema drugoj. Ponekad mi se čini kao da je to sve bilo pre hiljadu godina, ali realno nije, nije bilo hiljadu godina, prošlo je nešto više od...možda je 50 godina, ali ne više od 50-60 godina. Dakle, to su realna dešavanja kojih se ja sećam iz detinjstva.

Dakle radi se o takvom detinjstvu...potom je to mesto živelo u jednoj, često u jednoj, raspadalo se u tragediji koju uzrokuju velike ideje. Velike ideje koje kad se prelamaju na mala mesta uzrokuju tragediju. Komunizam, fašizam...dakle kada dolaze u mala mesta uzrokuju veliko rasulo, uzrokuju velike nevolje.

Jedan je učitelj bio na kursu, na sastanku socijalista...održavao je seoski sastanak, s vremena na vreme je govorio po sastancima i bojao se da neće negde pogrešiti. I kada...kako bi nekako smirio

situaciju i kako bi sebi učinio uslugu, popeo bi se sa obe noge na stolici i vikao na glas „Živeo komunizam!“ ili „Živeo socijalizam!“ Dakle to je bila situacija kada je gledao da li je grešio u nečemu kako bi mogao poboljšati svoj položaj.

To su situacije kroz koje sam prolazio do gimnazije. U gimnaziju sam posle išao u Ulcinj. Da bi se išlo u Ulcinj trebalo nam je, obično bismo išlo na početku tako, ili smo trebali ići preko jezera brodom kako bismo izašli u Virpazar [u originalu piše Novi Pazar ali se očito misli na Vizpazar] posle se vozom išlo do Bara i onda dalje autobusom, to je put koji je trajao celi dan. Posebno zimi kada je bilo snega i prešli preko planina do Ulcinja, imali smo nekih četiri i po sata peške i onda smo morali nastaviti autobusom malo i tako se stizalo u Ulcinj.

U Ulcinju sam proveo četiri godine rane mladosti. To su godine kao kod svih mladih, takozvane godine snivanja, godine snova su to. Po prvi puta se čovek suočava sa jednim čudnim osećajem, beskonačnošću kao što je more. More je jedna jako čudna metafora, koje kada ga po prvi put vidiš te ostavlja nemim i nemaš reči kojima ćeš ga opisati i činiš se jako malim prema njemu, dakle takav sam osećaj imao. Onda počinješ očitati razne priče o tom mestu i te priče su...ponekad ti se čini kao da gledaš u ono što čitaš u knjigama – one konjanike, bitke, srednjovekovne ratove. Kao da će se ako malo zatvoriš oči one odjednom pojaviti zato što su tvrđava i Ulcinj iz tog vremena imali malo stanovnika, to je bio gradić s malo stanovnika.

To je idealizovana strana, gde ja idealizujem Ulcinj, s druge strane je postojao jedan jako ozbiljan problem u Ulcinju. To je bio politički problem, Ulcinj je bio albanski grad u kome se govorilo i učilo na srpskom. Mi smo bili sa sela i dolazili smo tamo učiti na albanskom. Otvorila se gimnazija, u gimnaziji nije bilo niti jednog učenika iz Ulcinja u albanskom odeljenju, svi su bili u srpskom, srpsko-hrvatskom kako se tada zvala. I to je bilo jako teško stanje, do kraja gimnazije tokom tih četiri godine, nije bilo niti jednog učenika koji je prešao u albansko odeljenje. Posle su se otvorili...počeli je biti drugačije...stvorila se drugačija klima. Bila je teška politička klima, to se dešava negde između '67-'71. Klima koja je stvorena u Kosovu se počela osećati i tamo. Ta klima se stvarala u Kosovu pokretima '68, već od '66.

Sećam se '68. ako se ne varam, bilo je to posle demonstracija u Prištini i njihov odjek se čuo i usprkos manjka organizacije. Međutim, znam da je predsednik opštine bio direktor gimnazije, i on je prethodno održao sastanak na kojem je decizivno rekao da će se albanska zastava vijoriti pored jugoslovenske i zastave Crne Gore. Dakle, mi smo to interpretirali ovako, pošto smo bili jako mladi, da se oni žure postaviti zastavu pre nego što bismo ga mi morali postaviti nasilno ili putem nekakvog...oduzeli su nam argument, naprosto su nam ga uzeli iz ruke i izbacili napolju.

To je bilo nastojanje stvaranja novog identiteta i da se realno počinje stvarati nova klima, da Ulcinj počinje funkcionisati malo drugačije. Jako je teško bilo u gimnaziji. Gimnazija je trebala biti na albanskom, jezik kojim se trebalo učiti je bio albanski ali smo većinu predmeta slušali na srpskom, nedostatak kadra, pritisak, uvek i neprestano se pritiskala škola. Dolazili su razni profesori, ne samo emigranti iz Albanije, ne samo ostali koji su bili nepodobni, dakle stalno smo bili pod pritiskom koji nije dolazio direktno od strane vlasti, legalizovano. Već je on dolazio od pokreta koji su bili potajni, bliski vlastima i unutar same države. To je trajalo do 1971. '71 sam došao u Prištinu, ovu Prištinu koju vidite {okreće glavu ka prozoru}. Zapravo ovo ovde{pokazuje prstom}, ova Viša pedagoška škola koja se ovde vidi, je i tada postojala, ova ulica je bila u blatu. Ovo naselje je bilo u izgradnji, gornji deo Aktaša, sećam se toga jako dobro. Bilo je pozorište, jako se dobro sećam. Restoran Union se nalazio tamo, između pozorišta i Uniona je prolazio smrdljivi potok.

Priština je dobila urbanu strukturu...oni koji se toga sećaju, Prištinci stariji od mene to znaju jako dobro. Pod predsednikom opštine Nazmi Mustafom, starim, kako su ga zvali, zato što je i bio star. Onaj starac je dao ovu urbanu strukturu koja postoji, takva kakva je, ove glavne ulice koje postoje, napravljene su negde '73 i '74 čini mi se...da, tada negde između '71-'74, tokom vremena kada sam bio student, dakle tada je poprimilo ovaj oblik, ovu strukturu. Tada je bilo vreme potpune autonomije Kosova, to je bio period gradnje institucija, poput...Radio Prištine, Palate štampe...zgrade fakulteta koje su nastale...sve strukture institucija koje danas imamo, i one državne i ostale, kulturne i institucionalne institucije su uglavnom izgrađene tokom tog perioda, dakle tokom perioda autonomije. I onda se to tako nastavilo...do današnjih dana.

Mladost

Mehmet Kraja: Završio sam studije iz književnosti, ali ne znam...imam jednu neugodnu stvar, kada sam rekao profesoru u gimnaziji, u ulcinjskoj gimnaziji da želim studirati književnost, stali su malo...zato što sam bio dobar učenik, imao sam dobre ocene iz egzaktnih nauka poput fizike, matematike...“Kako? Kako književnost?“, „Eto, tako želim“. Niko nije mislio da ću to studirati, uglavnom su književnost upisali slabiji učenici ili prosečni učenici, ili oni iz društvenih nauka...imali smo nekakav...dobar učenik mora upisati egzaktne nauke i to je bilo to, znalo se! Tako da sam ja upisao književnost!

Počeo sam raditi pre završetka studija. Najpre sam bio glavni urednik Bota e Re i istovremeno sam primljen kao novinar u...Bota e Re je bila studentski list. Bio sam glavni urednik Bora e Re od '74 do '76, dve godine. Onda su me proterali. Proterali su me oni koji su danas uticajni ljudi u politici. Zapravo su govorili da će nas sve, celu redakciju strpati u zatvor, ali smo izbegli zatvor, ali su nas na brzaka proterali od tamo. Bilo je to vreme liberalizacije u Kosovu. Moramo prihvatiti tu činjenicu. Ali, s druge strane, u političkom smislu, stvari su se detaljno proveravale i vodila se oštra borba, između struja unutar same vlasti. Dakle, s jedne strane vlast je davala mogućnosti i pretvarala da postoji veća liberalizacija, s druge strane putem ideologije, putem partijskih pritisaka, putem partijske organizacije je sužavala ideološki prostor. Mi smo istovremeno bili slobodni i porobljeni ljudi. Bio je to paradoks, ali je bilo tako kako je bilo.

U odnosu sa ostale, na ostale socijalističke zemlje, tu je i Kosovo bilo...Jugoslavija toga vremena je napredovala po pitanju sloboda. To je privid koji je postojao. S druge strane, država, partija, bezbednosni organi, su stvorili savršenu agenturu koja je delovala do najsitnijih i najudaljenijih ćelija društva, sve je imala pod kontrolom. Naravno da kontrola nije bila ideološka, takav kakva je bila, međutim tu je uvek postojao problem. Postojala je veza između, oni su uvek mislili da postoji veza između nacionalizma i dogmatizma. Dakle, nacionalizam i dogmatizam su bliski zato što su se zasnivali na modelu Albanije. Ovde se vodila borba da se model Albanije, ideologije Albanije ne pređe na ovu stranu.

Taj je period bio period...ipak je to bio period liberalizacije ja bih rekao. A mi studenti smo imali takav dug da smo hteli malo više od toga što su nam dali i napravili smo Bota e Re, radili smo poneki, za to vreme, manji skandal. I u to vreme, predsednik Omladine bi nas odmah izveo pred njim, dolazio bi na sastanke s nekim pomoćnikom...sad su postali bitni, uticajni su ljudi. Kad se bude ugasila kamera ću vam reći imena i onda ćete videti da su stvarno uticajni ljudi, sad neću spomenuti imena. Naravno uspostavljena je radna grupa i u...uredništvo Bota e Re se nalazilo kod studentske menze, i...dali su svima otkaze, a za mene su rekli „On je u Riljindji, neka bude miran, naka ostane u Riljindji“. Jer je za ostale bilo upitno što će biti s njima.

Rektor Univerziteta je bio profesor Idriz Ajeti, koji je sad u Akademiji kod mene. On nas je zaštitio. Štitio nas je...ne verujem da je ikad čitao Bota e Re jer se bavio drugim poslovima ali nas se zaštitio, i to ozbiljno. Tako su nam barem tada rekli da nas je on štitio.

Jezik

Mehmet Kraja: Sad ovde postoji jedan...oko jezika se moraju pojasniti neke stvari. Odnosi Kosova prema književnom jeziku su znatno specifični i često se stvara neke da ih tako nazovem...stvara se ideja da neke predodžbe o tom vremenu i tim dešavanjima nisu dovoljno jasne. Ako kažemo da se u kulturi nastojalo stvoriti zasebna nacija, dakle nešto što je rečeno nakon '81. Nakon '81 su se objavile sve prljavštine sistema. Pojavili su se na videlo svi projekti koji pripremljeni za Albance, nisu to mogli više skrivati jer su izašli na otvoren teren, sve je završilo na otvorenom.

Dakle, ako se ovde nastojalo stvoriti drugačiju kulturu, ako se to pokušalo napraviti, da se stvori novi albanski identitet integriran u Jugoslaviji...onda je sasvim normalno da je bilo pokušaja da se naš jezik promeni, da se nešto oko toga uradi. Logično je da ako se pokušalo nešto u polju književnosti, ako se nešto pokušalo u polju likovne umetnosti, polju muzike, politike, nešto u društvenom životu, normalno da se trebalo pokušati nešto učiniti i u jeziku. Razvoj jezika ima svoju istoriju. Tokom vremenskog perioda negde krajem 50ih godina, kada je otvoren Albanološki institut, radio je dve godine, pa je zatvoren, pa je doveden Selman Riza, uz tri-četiri istraživača je postavljen Selman Riza.

Počnje novo mračno razdoblje – ponovo se otvara Albanološki institut, zato što se te stvari vežu uz institucije. Otvara se i fakultet, ali pri institutu mislim...posle se '63 stvara, pojavljuje se pokret koji ponekad tvrdi da mi Kosovo trebalo prihvatiti književni oblik, ponekad gegijskog dijalekta, ponekad književni oblik koji je usvojila Albanija. Svi se ti pokreti dešavaju do '78, i to su pokreti koji se dešavaju u skladu sa politikama toga vremena. '68 godine, Jezična konsultacija u Prištini zatvara ovo pitanje. Zatvara se jer se donosi politički zasnovana odluka da Albanci u Jugoslaviji moraju pisati jezikom koji se koristi u Albaniji. Naravno uz moguće potrebne razlike, jer ni sama Albanija nije imala tačno određeni pravopis, uz dopuštene izmene koje bi i dalje mogle funkcionisati.

Sad ću vam reći jednu činjenicu. Održava se Pravopisni kongres. '72 se održava Pravopisni kongres, u knjizi Fadila Hoxhe, kako se zove...naći ćete naslov {obraća se intervjuiserkama} jer se momentalno ne mogu setiti. U knjizi Fadila Hoxhe tačno piše, „Dopuštenje za učešće Kosovara na Pravopisnom kongresu“ je dao Petar Stambolić, on je bio broj jedan u Srbiji, ne u Jugoslaviji, u Srbiji. Političar broj jedan u Srbiji. Šta se dogodilo, zašto je došlo do toga? To je u Jugoslaviji znači da se po tom pristupu integrisalo jer bi jezik dao Albancima koji su bili u Jugoslaviji mogućnost da postanu treća nacija. Albanci u Jugoslaviji bi brojčano postali treća nacija, posla Hrvata, više od Makedonaca, više od Slovenaca, više od Bošnjaka kojih je brojčano bilo malo, čim bi počela njihove diferencijacija nastala bi treća nacija u Jugoslaviji. Dakle, zašto se to njima odjednom dopušta? To se odnosi na liberalizaciju koju sam napomenuo tokom '70ih godina, prodirao je liberalni duh, i u partiji i u državi i svugde, ali postoji i jedna strategija. Strategija je ta da je Jugoslavija odustala u to vreme od gradnje posebne nacije od Albanaca u Jugoslaviji. Uviđa da je nemoguće stvoriti posebnu naciju. I, prema tome, želi da Albance u Jugoslaviji tretira kao nacionalnu manjinu.

S jedne strane to je imala svoje nedostatke, jer kada bi bili narod onda bi bili konstitutivnim delom jugoslovenske države. Jer su narodi imali, onih pet naroda koji su imali pravo biti konstitutivnim elementom, republike, šest republika. Narodnosti nisu imale pravo biti konstitutivnim elementima,

imale su samo anekse. Sada se definitivno od toga odustalo, odustalo se i dala se mogućnost Albancima da komuniciraju na nivou...dakle da mogu imati isti pisani jezik kako bi nesmetano mogli komunicirati o području kulture. Da ju nazovemo kultura A, to je malo neprikladno tako zvati, međutim, tako je bilo!

Sad se pitaju kako je to znam, to je bio komunistički produkt. Jer su komunisti s obe strane odlučili napraviti taj jezik, jer ovakav jezik nije trebao, ali Kosovo nije imalo potencijala kreirati svoj jezik. Na koji način bi ga kreiralo, čime bi ga kreiralo? S jednim novinama i nekoliko knjiga bez tradicije pisanja...nemojte zaboraviti '44, '45, Kosovo je imalo izvanredno visok postotak nepismenih. Više od devedeset posto stanovništva je bilo nepismeno, i onda za neki period od dvadeset ili trideset godina što bi moglo stvoriti? Stvorilo bi književnost, stvorilo bi kulturu i stvorilo bi svoj jezik. Stvari koje nisu moguće! I ako bi se držalo gegijskog dijalekta uzela bi se opet verzija iz Skadra. Nije to samo nikako moglo stvoriti jer nije imalo tradiciju u pisanju, sad je drugačije to što se mora analizirati i istražiti, ali je problem je u tome što nije bilo književnosti, nije bilo tradicije pisanja i nije bilo tradicije negovanja jezika. I, kao posledica toga, bilo je sasvim normalno da se uzima...nije što su ga uzeli, jer su oni bili komunisti, jer je tamo komunizam...jo, najmanje je to imala veze s tim. Imalo je veze s potrebom da komuniciraju kulture između sebe. Jer na kraju krajeva, jezik predstavlja određeni kodeks, jezik predstavlja dogovor, književni jezik predstavlja dogovor.

Književni jezik je dogovor! Dogovaramo se pisati na određeni način jer tako bolje. To je sve, nije više od toga. Mi komuniciramo ako to želimo sa naseljima u Prištini, pisaćemo na jeziku naselju u Prištini. Ako će hteti komunicirati u Prištini i do Lapa i do Drenice, pisaću tim jezikom. Ako ću hteti da komuniciram korak dalje, mora se pisati jezikom koji će razumeti ljudi u širem prostoru.

Rat

Mehmet Kraja: Danas se pojavila potreba, u dvadesetom veku, pojavila se već u 19 veku potreba unutrašnje integracije nacionalnog prostora; jezici su se konsolidovali već u 19 veku. Mi smo kasnili i ušli smo u dvadeseti vek, u drugoj polovini dvadesetog veka, ušli smo s jezičnom raznolikošću; i uvidela se potreba da se to mora rešiti kao što su rešili i kulturni narodi i da se napravi jezik, da se komunicira na standardnom jeziku. Dakle da se napravi jedan ugovor jer jezik predstavlja ugovor, standardni jezik je ugovor; da se odredi jezični kodeks, komunikacijski kodeks kojim bismo se sporazumeli lako i bez problema. Sporazumeli u svim prostorima, ne samo unutar naselja, već u celokupnom prostoru, i to smo postigli.

To je postignuto na Pravopisnom kongresu. Nema tu ničega mističnog. To su dakle jako praktične stvari. Sada dolazi vreme globalizacije. Normalno! Sada nije dovoljno poznavanje nacionalnog jezika, vidite i vi sami da smo ostalo više na tome, na našem jeziku, na tome smo realno, realno smo postali fosilima. Tako nas vi smatrate jer ste mlađa generacija. Da nismo toliko napredni jer globalizacija ima neke nove zahteve. Ne treba se više živeti u getu unutar jedne nacije, to nema smisla! To je idiotizam. To je ludilo. Dakle stavljamo se u getu unutar samog nacionalnog prostora. Sada se getoizacija na svetskom, savremenom, globalnom nivou smatra nazadovanje, smatra se da ne pripada ovom vremenu, smatra se ludilom. Nema više getoizacije unutar jedne nacije. To nema smisla, prema tome sve to služi hirovima dakle to su hirovi koji su besmisleni. Ja ne kažem da su pronašli bolje jezično rešenje, moglo se ići s jednim ili drugim rešenjem. Ne znam, možda je na kraju i gegijski dijalekt mogao predstavljati osnovu književnost jezika na osnovu...

Ali eto nije i to se više ne može promeniti zato što najveći deo Albanaca koji nastoje pisati gegijski ili koji su Gege, koji su sami Gege; uključujući i moje Skadrane koji su mi jako bliski, koji su mi uvek bili jako bliski i čiji jezik poznajem, oni danas nažalost ne znaju pisati jezikom kojim se sami govorili i pisali pre mnogo vremena zato što je vreme učinilo svoje i oni su danas poprimili književni jezik. Hteli ne hteli oni govore kao Skadrani. I kad piše, iako nastoje pisati gegijskim, ne uspevaju ga pisati. Pišu s greškama.

Imao sam jednu ideju, da će dvadeseti vek okončati kosovski problem. Kako? Nisam imao pojma kako će se stvari razvijati, ne ovom brzinom, barem ne ovom brzinom jer mi moramo biti svesni toga ko smo. Moramo biti zahvalni onima koji su nam pomogli u tome, naravno i našim ljudima koji su se žrtvovali. Ne ovom brzinom. Ja sam imao predodžbu da je dvadeseti vek, vek u kojem će se u sveti stvari razjasniti. Uvek sam živio s tom idejom. Čudom vek se tako i završio. 2000 godina nas je realno našla bez države, niti nismo bili potpuno slobodni, ali imali smo jasnu perspektivu u kojem će se smeru stvari kretati.

A sada smo postali slobodni! Imamo slobodnu zemlju. Da li je to dovoljno? To je dilema, sada je problem u predstavljanju problema, i da li će sloboda rešiti sve probleme? Apsolutno ne! Očekivanja su bila puno veća, sloboda ne rešava sve probleme. Ona je neophodna, deo je čovekovog života, ne može deliti život. Sloboda je sam čovekov život, bez nje čovek ne može živeti. Međutim, ona ne rešava probleme. To nije instrument kojim se problemi rešavaju. Neke stvari se same rešavaju ali ne sve.

Kao što se ne rešavaju egzistencijalni ovozemaljski problemi, ne rešava ih sloboda. Niti se dosad pojavila formula za njihovo rešavanje. Međutim, neke stvari su se rešile. Za nas, za našu generaciju to nema puno značaja, ne želim koristiti velike reči, postizanje nekog ideala, neću to reći. To nema veze s tim. Za mene, ja sam jako pragmatičan u to me. Ja kažem da ne možemo živeti u zemlji u kojoj nema barem jedne stvari, zadovoljstvo da ti neće na vrata pokucati srpska policija i da se ne bojiš da će ti neko ući u kuću. Jer sam ja preživeo te strahove i te loše osećaje. Naravno, poštujem one koji su patili daleko više od mene i neću nikad zanemariti njihovu patnju, ali sam i ja osetio određene strahove, neke trenutke o kojima kad bih vam pričao realno bi vam bilo teško poverovati u to. Dakle, preživeli smo mnoge kritične trenutke u životu koji se realno više neće ponoviti, i znam da se neće ponoviti ni našoj deci. Za nas kao generaciju, to predstavlja zadovoljstvo. Dakle, imamo slobodu koja je opipljiva.

Brige se velike, verujem i za ostale i ove generacije, jer nisam učinili ono što smo trebali učiniti. Dakle, učinili smo nešto, učinili smo ono što je prirodno, jer je sloboda prirodni deo čovekovog života, učinili smo ono što je bitno, učinili smo ono što je od egzistencijalne važnosti. Ali nismo učinili ono što je bilo veće od toga, nešto se je bilo razvijenije od toga. Dakle, nismo napravili razvijenu državu, nismo izgradili prave institucije. Nismo to učinili...dakle nismo vodili procese u pravom smeru iako smo imali mogućnosti to učiniti. Ko je sada...

Još jedna stvar, uvezi toga pred generacijom mladih, koji bi nas mogli optužiti, mogu nam reći da „Eto, vi ste nam doneli, napravili ste Kosovo od koje nemamo nikakve koristi“. Ja pred njima, ponekad se osećam loše pred mladom generacijom. Ponekad se osećam loše što realno nismo ponudili neku bolju perspektivu. Ali i ova generacija izgleda da na pada na našu generaciju. Pred našom generacijom se pojavila potreba, mogućnost i potreba izgradnje ove zemlje, ovakvom kao što je. Sa svim negativnostima koje nosi u sebi. Izgleda da pred budućom generacijom leži odgovornost izgradnje Kosova kakvog žele, i kakvo zaslužuju ljudi u svojoj zemlji.

Aktivizam

Mehmet Kraja: Sada svi misle da su živeli u neke istorijsko vreme, bitno vreme u istoriji, da su obeležili istoriju. Ja sam jedan od osnivača Demokratskog saveza Kosova. Zapravo, u knjizi koju sam napisao, pisao sam i objasnio okolnosti pod kojima je osnovan Demokratski savez Kosova, koja je geneza političkih pokreta 90ih godina, pre i tokom 90ih godina. Najpre ne smatra da smo učinili išta herojski. Zapravo, učinili smo nešto što intelektualcima ne pripada činiti – uključili smo se i politiku u vreme kada je u ostalim zemljama bivše Jugoslavije to radila politička klasa, činila je to politička klasa.

Slovinci, imali su političku klasu, izdvojili su Sloveniju iz Jugoslavije. Nije bilo potrebe stvoriti intelektualnu platformu niti intelektualne pokrete. Postojao je pokret kompromisa kojim se nastojalo čuvati Jugoslaviju. Nastao je u Zagrebu, onda se nastojao širiti po celoj Jugoslaviji, i na Kosovu se proširio. Dakle, jedan intelektualni pokret je nastojao očuvati Jugoslaviju, ali to je bio intelektualni pokret koji je hteo da se osnuju posebne države unutar Jugoslavije. Nije bilo potrebe za tim, u većini zemalja nije bilo potrebe za tim zato što su postojale same političke klase, bio je politički establišment koji je odredio deo koji mu pripada unutar Jugoslavije; njima je bilo jednostavnije to učiniti i podelili su Jugoslaviju. Sama politika je predvodila tim procesima, sami političari, politička klasa je predvodila tim procesima, na Kosovu nije bilo tako.

Politika je bila amputirana, nema, osakaćena, bila je... ja neću reći izdajnička jer se ljudima govori da su bili izdajnici, oni to nisu bili, oni nisu bili ništa. Dakle oni su izgubili, nisu imali više mogućnosti... nije im se varovalo, već godinama... već od '81 i naovamo, stvorila se neverovatna podeljenost između političke klase i stanovništva s druge strane. I to je dovelo do 90ih godina kada oni više nikako nisu uspevali naći jezik kojim bi govorili sa svojim narodom. Možda bi i oni hteli da uzmu stanje u svoje ruke i da rukovode narodom u pravcima kojima su išli Slovenci i Hrvati. Međutim, niti su imali tu snagu, niti tu mogućnost i bili su pod izvanrednim pritiskom... posle nisu uopšte razmišljali o tome. Možda uopšte nisu imali tu ideju, zato što su tako bili oblikovani. Dakle, oni nisu činili ono što je učinila politička klasa u drugim zemljama.

U Beogradu su se okupili oko Miloševića, politička klasa se okupila oko Miloševića, kao i ona intelektualna zato što su u njemu prepoznali nacionalni interes. U Sloveniji su se okupili oko Kučana; u Makedoniji oko Gligorova. Svi su se okupili oko... u Crnoj Gori oko Bulatovića, Đukanovića, dakle svi su stvorili političke elite i uz njih išli napred. I intelektualci su im se pridružili kako bi predstavljali glas više i kako bi radili na ostvarivanju nezavisnosti, nezavisnosti država, stvaranju nacionalnih država.

Mi smo bez ičega jer se videlo da se Jugoslaviji urušavaju zidovi, to se jasno videlo. Nije bilo potrebno biti jako inteligentni kako biste shvatili da Jugoslavija nestaje, a sada je problem bio u tome, šta posle. Mi nismo imali političku klasu koja bi preuzela stanje u svoju ruku. Niti je bilo snage, niti je bilo ideje, koja bi mogla učiniti. Možda nije ni bilo okolnosti, ne mogu baš jasno to proceniti, barem ne zasada. Možda je potrebna vremenska distanca, bolje istraživanje kako bi se proveravali dokumenti i videlo koje su bile realne mogućnosti. Možda ni nije bilo realnih mogućnosti.

Dakle, šta smo mi posle učinili? Ušli smo u neku igru koja nije pripadala intelektualcima. Ne tiče se pisaca da osnuju političke pokrete. To nije njihovo područje, to ne pripada njima. Mi možemo osnovati kulturne pokrete, možemo osnovati druge umetničke pokrete, ali političke pokrete... to bi mogli izgledati malo kao i rekli bi eto i u Češkoj su isto tako učinili. Česi su to napravili, pisci su to učinili, postavili su Havela. Biti disidentom u Češkoj je bilo drugačije od toga biti disidentom u Kosovu. Mi nismo bili u takvom stanju, tamo je bilo političkih disidenata, dok u Kosovu situacija nije bila ista. To su različite

situacije, ali su se stvari ovde ipak događale...čak se može reći da se malo prethodile njima. Bili smo napredniji nego u Češkoj, ali to njima bitno.

Bitna je činjenica da smo mi ušli u neku igru, našli smo se u situaciji u kojoj je Kosovo realno ostalo na raskršnici, ostalo je bez ideja o tome kuda treba ići. Svi su počeli odvojiti svoje delove. Svi su počeli osnovati, stvoriti države na osnovu nacionalnih ideja, mi smo ostali bez ideja, nigde. Dolazio je pluralizam, počinjalo se sa...proklamovali su pluralizam. Nije bilo potreba iznutra iz kojeg bi se izrodilo nešto drugo, osim saveza komunista. Savez komunista je degenerirao, ljudi...nije više funkcionirao. Ljudi tu to uvideli ali nisu imali gde otići, i mi smo osnovali Demokratske savez Kosova. To je bio azil za ljude.

Sada znate da se u njemu učlanilo oko 700 i kusur hiljada ljudi. Prazna euforija! Takve se stvari ne rade euforično ali eto tako se desilo. Dakle ulazili su ljudi, tražili su azil, jer nisu imali gde otići, nisu imali gde slomiti vrat. Bili su ostavljeni, siročad, prosto tako. Nisu se imali za šta hvatati, ne zato što smo mi znali toliko puno toga i imala jasan politički program; nismo imali jasan politički program koji se sada proklamuje. Program Demokratskog saveza Kosova je bio kamufliran program s puno hermetičkih fraza koje se nikako nisu mogle dešifrirati zato što se tamo moralo upisati...Demokratski savez je upisan pri Federalnom sekretarijatu jurisprudencije, tamo je on upisan i prihvaćen kao takav.

Naravno da iza toga svega, ne kažem da mi nismo imali planove iznutra. Kao što smo ih uvek imali u tom smislu. Imali smo te planove zato što smo gledali naš nacionalni interes i način na koji ga možemo ostvariti. Međutim, jesmo li imali ideje kako bismo to postigli? Nismo imali ideje, jer su stvari bile jako udaljene i jako komplikovane, bile su jako udaljene i jako komplikovane. Onda dolaze 90te godine. Ne samo da se improvizirala vlast iznutra, i što ja znam što se sve desilo...desilo se hiljadu čuda. Ja u to vreme nisam bio ovde, bio sam u Albaniji, morao sam pobeći u Albaniju, ali to je bilo i stanje kada međunarodna zajednica nije htela čuti da ti postojiš. Bez obzira na to, jer sad bismo svašta mogli reći, videli smo jedan prodor; normalno da je do tog prodora došlo jer je bila za onim što se događalo u celoj bivšoj Jugoslaviji. Međutim, o nezavisnosti Kosova nije bilo nikakve ideje, niko ju ne bi podržao. Moram to otvoreno reći, ne bi to podržao ni najbolji politički prijatelj u Evropi, ne bi podržao nezavisnost Kosova.

Politički se vegetirali da trenutka kada se igrala igra...improvizirala se vlast i radile takve stvari. Desilo se to, igrala se igra vlasti i okupatora. To se radilo i...sve to već znaju ljudi. Međutim, postoji još nešto na što bi se ljudima trebala usmeriti pažnja jer je tokom 90ih bilo i jako puno velikih grešaka. Mnoge stvari su degenerirale jer su se raspala pravila igre, raspao se sistem. Raspale su se institucije, mi i kad imamo institucije ne znam baš najbolje funkcionisati a kamoli tada kada uopšte nemamo institucije. Dakle funkcionisalo se na temelju, zemlja, ljudi, društvo su funkcionisali na temelju kolektivnog života uz nepisana pravila bez obaveza. To može ponekad izgledati da je u redu, izgleda kao da može, ali se država na gradi na osnovu dobre volje. A Kosovo je 90ih godina živelo na osnovu dobre volje. Na osnovu dobre volje su se stvari kretale do nekud a posla je zastalo, i tako su mnoge stvari ostale na pola. U Kosovu 90ih godina mnoge su stvari ostale na pola.

Dok nije sve o potpunosti degeneriralo. Ja mislim da je do neke mere do preokreta u Kosovu došlo 95te godine, Dejtonskim sporazumom. To je bilo konačni preokret, preokret do kojeg je došlo zbog izvanrednog razočarenja. Podsetiti ću vas malo, da podsetim i ljude koji su živeli u to vreme. Bila je zima kad je održan Dejton, bilo je hladno. Ovde je bilo...također ja nisam bio ovde, bio sam u Albaniji. Međutim, Kosovo je bilo u *knockdown* stanju, bilo je demoralizovano potpuno i bilo je razočarano, traumatizirano, bespomoćno, zaboravljeno, ostavljeno bez milosti, zapostavljeno od strane Međunarodne zajednice. Ove Badinterove komisije i ostale...zanemarile su nas da je to sve bilo

uvredljivo. Toliko su nas zanemarili da sada Badinter ima obraza doći ovde i održati predavanja ali ja otvoreno kažem da je jedan od, jedan od faktora koji je uticao na povećanje represije ovde bio Badinter jer je rekao Miloševiću to je tvoje, zadrži to jer je tvoje, Kosova je tvoje...nije bilo nikakve ideje o njenom otcepljenju, niti o nečijem pravu na to.

Međunarodna zajednica je bila mizerna tokom 90ih godina, od 95te i naovamo je bila mizerna, žestoko se usprotivila ideji da se Kosovo odvoji od Jugoslavije, od Srbije. To se tako nastavilo negde do 1999. godine. Ostalo posle znate i vi.

Kaltrina Krasniqi: Zašto ste otišli u Tiranu?

Mehmet Kraja: Takvo je bilo stanje...ja sam otišao, prvi put sam otišao dobrovoljno. Išao sam s idejom da činimo velike stvari (nasmejao se). Išli smo ilegalno u Albaniju i onda sam se vratio. Nakon nekoliko meseci sam se odlučio vratiti. Otišao sam negde krajem novembra i odlučio vratiti krajem januara, odlučio sam se vratiti u februaru. Kada sam se vratio, došli su i upozorili me da me žele uhapsiti. Onda su bili ovi...šta je znam, komunicirali su advokati i ostali, imali su neke veze, još uvek su održavali neke veze, i upozorili su me na to. Naprosto, došao je neko iz Demokratskog saveza, neću reći ime, i rekao mi je „Da si odmah nestao odavde jer ćeš biti uhapšen“. Imao sam grip, dakle bio je februar, ne sećam se tačnog datuma i jedini put je otići u Preševu i onda preći granicu jer nismo imali važeće dokumente. Ja sam tuda došao, ušao sam, ali nisam mogao izaći. Imao sam ličnu kartu, ličnu kartu koja je još bila važeća, još je vredela.

Putem, sa Riza Halimijem i ovima koji su u Preševu, ovim ljudima koje danas imamo tamo. Oni su nam organizovali prelazak u Makedoniju, iz Makedonije sam posle imao albanski pasoš i otišao sam u Albaniju i tamo sam bio do 99te, sedam godina.

Kaltrina Krasniqi: Kako ste se osećali u Albaniji?

Mehmet Kraja: Ja sam se dobro integrisao u Albaniju, ali naravno kao pisac vam mogu reći jednu stvar, moram sam ponovno započeti karijeru pisca zato što mi je 86te objavljen roman koji mi je ovde objavljen 84te. Onaj koji sam napisao 82te, koji je objavljen 84te, u Albaniji je ponovo objavljen 86te ako ne grešim, i objavljen je u puno primeraka. I nisam bio nepoznato ime, bio sam pisac čija su neka dela objavili i tamo. Međutim, kao pisac nisam...kosovski pisci, koliko god su imali iluzija da će tamo funkcionirati, nisu funkcionirali (nasmejao se). Dakle morao sam krenuti iz početka, da objavim „Dritat“ i šta ja znam, da se integrišem u kulturnu i književnu sredinu Albanije i mislim da sam to uspeo tokom perioda kada sam boravio tamo i da to sada nastavljam...

Što se tiče drugih strana, ja sam živio...dobro sam se integrisao. Dakle nisam imao poteškoća, preživio sam bez poteškoća. Ne predstavlja „kosovsku priču“ {pokazuje znak navoda rukama} u tom smislu, jer se kosovske priče u Albaniji komplikovane, ali je moja priča bila jednostavna, mislim u odnosu na Albaniju (nasmeje se).

Profesionalni Život

Mehmet Kraja: To, što se tiče biografije, dakle dok nisam počeo raditi kao novinar u Rilindji. Nakon toga sam se posvetio Rilindji. Uvek sam ima tu ideju, naravno počeo sam pisati. Prvu knjigu sam objavio 78te.

Kaltrina Krasniqi: Sigurno ste počeli pisati i ranije.

Mehmet Kraja: Da, naravno, još kao gimnazijalac. Reći ću vam jedan detalj iz gimnazije, počeo je...pisanje je jedna druga priča koju treba manje...kao posebno, ali ovo iz gledišta življenja moram reći da sada uzimajući u obzir da književnost ne...svi smo znali da književnost ovde ne stvara mogućnosti za preživljavanje, za egzistenciju, onda se moralo imati jednu profesiju. Uvek sam bio blizak s novinarstvom, i većina pisaca uglavnom radi po novinama i bavi se novinarskim poslom, ili nešto uvezi novina, ponekad u izdavačkim kućama, dakle tu su poslovi koji su pisci uglavnom radili.

I ja sam se uključio u novinarski posao u Rilindji. Radio sam tamo dok se nije zatvorila Rilindja, do dana kad je Rilindja zatvorena sam tamo radio. Imam više od dvadeset godina kao novinar, dok sveukupno rada u novinarstvu imam oko 33 godine dok nisam napustio novinarstvo. Dakle, to je profesije s kojom sam se bavio, s kojom sam se bavio u dve različite faze. Mogu reći dve ili tri različite faze. Bavio sam se za vreme socijalizma, onda tokom vremena nemira kako je to zovem, to nije bio niti socijalizam, niti komunizam, niti sloboda niti ništa – bile su to 90te godine koje je bilo teško vreme, ne znam šta je to bilo. Ne znam kako to nazvati, ne znam ni znam šta je to bila i onda je došlo posleratno vreme, nastavio sam i dalje s novinarstvom. Dakle više od 30 godina sam radio u novinarstvu, ponekad kao aktivan novinar, ponekad kao kolumnista, pa kao urednik, onda...dakle uglavnom poslovima koji je redovito obavljaju u novinarstvu. To je što se tiče profesije kojom sam se bavio, jer sam uvek zapostavljao posao zbog lične posvećenosti koju sam imao prema književnosti.

Književnošću sam se počeo baviti kao gimnazijalac, počeo sam tada objavljivati radove. Kao osnovnoškolac sam pisao, dakle tada kada nisam pojma kako se stvara književnost (nasmejao se). Ima sam svesku u koju sam pisao. Kada sam bio gimnazijalac sam objavio prve priče u svom mladom životu. Prvi priču sam poslao u redakciji „Jeta e Re“, koju sam napisao na pisačkoj mašini sa puno poteškoća. Bio je podosta duga priča, i nju sam dostavio „Jeta e Re“. Glavni urednik je bio Esad Mekuli.

Kada sam nakon nekog vremena, bilo je nekad u proljeće, preuzeo neki posao, došlo je vreme odmora a ja sam tokom odmora išao u Kraju u selu. Tamo u selu nismo ništa imali. Kada je došao jedan...komunikacija je dakle bila otežana i skoro nemoguća. Dolazi jedan od njih, bio je to Ibrahim Berijashi koji je objavljivao, objavljivao je i poznavao je ovde {pokazuje prstom prema prozoru} učenike i studente u Kosovu i sastao se...ne, poslao je telegram Esadu [Mekuliju], „Reci mi ko je ovaj Mehmet Kraja. Da li je to pseudonim, ko je to jer mu želim objaviti priču?“. On mu kaže, piše mu telegram ili pismo, ne znam tačno, i odgovara mu.

Dakle od tuda počinje priča sa objavljivanjima i upoznavanja posle sa Esadom kada sam počeo prvi posao kada sam došao u Prištinu 71ve. I on me je smestio u dom i prvu stvar koju sam napravio je da sam otišao se naći sa Esadom Mekulijem. Izvanredno me je dočekao, ne verujem da danas ima urednika koji tako dočekuju nekoga. Esad je u tome bio izvanredan. Dočekao me je izvanredno i od tada je počela saradnja sa Jeta e Re, više godina bez prestanka.

Naravno, paralelno dok sam radio kao novinar, trebalo je odvojiti dovoljno vremena i raditi u književnosti. Nismo mogli živeti...niko u Kosovo nije živeo od književnosti. Ne može se od toga živeti. Dakle, ne verujem da je bilo nekoga koji je mogao da živi od književnosti. Nismo mogli živeti od toga što stvarali u književnosti. Uvek smo imali još jedan posao, drugi posao kojem smo se posle posvetili.

Objavljivao sam svake godine, do sada imam oko 25 knjiga. Radi se o 11 ili 12 romana, među njima su priče, drame, pisao sam i publicističke knjige – tri-četiri publicističke knjige. I naravno pisao sam tekstove, na stotine, na hiljade publicističkih tekstova u novinama.

Kaltrina Krasniqi: Jedna mala digresije, u ovoj priči...o čemu se govori?

Mehmet Kraja: O našoj sredini tamo, o razvojinama...dakle bio je delimično etnografska priča, prema nekoj stari priči. Neko staro pripovedanje kojeg se više ne sećam. Ali bila je to priča o životnoj sredini, o zemlji i o tadašnjem vremenu, nešto slično tome dakle.

Naravno da to nije bilo nešto veliko, tada sam bio mlad, ne verujem da sam znao pisati bilo šta, ali eto njemu se to dojmilo i objavili su jedan za drugim...objavio sam nekoliko priča koje sam posle sabrao u posebnu knjigu.

Ovde postoji jedna stvar, koju moramo imati na umu, jer smo se mi oblikovali kao pisci, i bilo nam je teško. Svim piscima u Kosovu je bilo teško se oformiti. Našli smo se u jako konfuznim situacijama. Konfuzija koju ćete sada i vi sami videti, kao što sam vam ranije rekao, bilo je nacionalizma, bilo je...

U Jugoslaviji smo imali slobodu u iznošenju metoda pisanja, književnih metoda jer već 1957te su Tito i Krleža proklamovali pluralizam metoda i više niko nije završio u zatvoru zbog književnosti. Zbog književnosti se u Jugoslaviji nije išlo u zatvor. Bilo je načina da se kontrolira, to je bilo putem instrumenata, zato što svugde smo mi negde bili dakle, i na taj se način kontrolisalo. Ali tu nije bio problem kod nas, mi nismo bilo niti smo imali za cilj biti, možda tu i tamo zato što nismo imali...nije bilo potrebe biti ideološkim disidentima. Kako postati ideološkim disidentima kada se moglo pisati poput Ioneskua ili Becketa, Becketova drama „Čekajući Godoa“ se izvodi u Parizu 67te ili 68te, a 69te dolazi u Prištinu. Dakle 69te je izvođena na Prištinskoj sceni...nema šanse postati političkim disidentima pod tim okolnostima. I to, mora se ukloniti to...da smo imali ideološke disidente u Kosovu ili Jugoslaviji – ne! Zato što je Tito preuzeo argument iz ruke i objavio pluralizam književnih metoda i svih ostalih metoda. Naravno, favorizovali su koji su pisali...dakle one koji su primenili socijalističke metode, realizam i šta ja znam šta još, ili marksističke metode. To je što je vlast favorizovala, ali smo svi uživali u slobodi.

Ali je postojala jedna druga stvar, postepeno se počelo razvijati nacionalističko disidenstvo i to je bilo ono protiv čega se vlast borila. Prema tome se u Kosovu formirala i stvorila i razvila jedna cela književnost puna metafora, uz metaforički govor. Uz predavanje i prenošenje značaja. Razvila se književnost u kojoj se jedno govorilo a drugo značilo. Koji je značaj metafore, to je ovo, dakle jedno se govori o drugo znači.

Stvorila se cela jedna književnost u kojoj se skrivalo nacionalno disidenstvo. Uslovno kaže da se skrivalo i da...jer se nije moglo hvatati za metaforu. Iako je postojala policija metafora, da tako kažemo, koja je to istraživala i upozoravala pisce i na metafore. Te kule, te tvrđave, ono...“Znam jednu reč od kamena“ govorio bi Azem Shkreli.Taj kamen, šta je taj kamen, zašto se taj kamen koristio toliko često? Zašto su kule toliko pristupne u poeziji pisaca Kosova?

Dakle stvorena je cela jedna književnost, stvorena je književnost koja je koristila jezik metafora. Koristile se zarad skrivanja disidenstva. I u prozi, ja sam bio poeta, ja sam prozni pisac, i u prozi smo se bavili istorijskim temama, temama...ja sam prva dva-tri romana pisao o jako dalekim temama koje su uvek nastojale da...jako se dobro sećam, imao sam u stan u Sunčanom Bregu, bio je policijski čas '82, bio je policijski čas nakon demonstracija. Trajalo je dosta dugo, policijski čas se produžio, ponavljao se više puta, ponekad prilikom godišnjice demonstracija su opet izlazile policijske snage, da, mislim da je bilo 82' a ne 81', kada sam napisao roman „Uputstva za prelazak mora“ koji se odnosi na Srednji vek. Ja sam projektovao, i znam da sam sa prozora u kojem sam pisao noću, gledao policiju koja je zauzela raskršnicu i zaustavljala i proveravala. Naravno policija sa opremom specijalnih jedinica je zabranila kretanja, nije bilo kakvih kretanja u to vreme. Nije trebalo biti, svako ko bi izasao iz stana bi

mogao biti ubijen. I ja sam celo vreme gledao te policajce koji su bili na raskrsnici i pisao sam „Uputstva za prelazak...“ koji je imao tematiku iz srednjeg veka.

Dakle pred očima mi je stajala policija dok sam s druge strane pisao o tome iz Srednjeg veka. Dakle, mi smo učili pisati u aluziji i govoriti u metafori. To je jedno...stvorena je književnost koja je govorila nedirektno u metafori i to je služilo kako bi se sakrila nacionalno disidentstvo. Međutim mi smo imali sada problem, to je ono što smo rekli da je naše književnost stvaralaštvo imalo puno poteškoća. Naša disidentstvo, s jedne strane smo imali književnost socijalističkog realizma kojim smo se stalno hranili iz Albanije, albanska književnost može se reći da je imala narodni preporod, književnost preporoda, imala je i književnost socijalističkog realizma koja je dolazila iz Albanije. U Kosovu je bilo, na primer u prozi je bio određen broj priča, tri beznačajna ili značajna romana, nema veze, ali postojala je jedna mala književna tradicija, nije bilo književnosti, bilo je književnosti koja se mogla pročitati za jednu ili dve nedelje i to je cela priča. I šta posle?

To je bila književnost u koju se neko morao oformiti. I šta smo mi učinili onda? Mi smo bili pod stalnim pritiskom književnosti iz Albanije koja je bila ograničena, ali je u sebi nosila nacionalni romantizam i naravno socijalističku dogmu – te dve stvari je nosila u sebi. Zato što je Enver Hoxha napravio simbiozu, nacionalnog romantizma i komunističke ideologije, to je učinio, dobro ih je modifikovao i lepo ih spakovao kako bi ih nam dao. Tamo Albanci nisu padali na to, unutar Albanije je bilo jako teško da se probavi tako lepo pakovanje. Mi, s ove strane granice smo lako padali na to. Dakle mi smo bili pod stalnim pritiskom tog socijalističkog realizma i te ideologije albanskog nacionalnog romantizma i bili smo pod nemogućim pritiskom koji ona nosi. Mi smo videli tu književnost, te metodu socijalističkog realizma koja nam se nije svidela i s druge strane moje imali književnost Jugoslavije, imali smo izvanrednu mogućnost komunicirati kao što sam rekao sa evropskom književnošću, svetskom književnošću.

Ja sam rekao da imam celine, dok se u to vreme u Albaniji nisu čitali niti dopuštali niti Dostojevski, niti Kafka, niti Prust, niti Džojls, biti...dakle cela jedna književnost. Mi smo s ove strane dobivali upravo tu književnost. S druge strane...pošto je sada Jugoslavija proglasila da je otvorena prema različitim književnim i umetničkim strujama i uticajima sa zapada. Čaj je bilo u modi da se bude što blizu tih tokova. Ponekad je bilo previše epigonizma u tome svemu. Bilo je epigonizma i bilo je prostog plagijata onoga sa zapada. Bilo je puno epigonizma.

Tako se kosovska književnost našla pod dvostrukim pritiskom. Nije bilo puno jasnoća uvezi toga, koje bi bile orijentir. Deo pisaca su postali soc-realistični kao što su bili i pisci u Albaniji. Neki su postali modernisti, kao što je...modeli kao što su bili, što je znam, ranije sam napomenuo Beketa, spomenuo sam ostale...dakle, s jedne strane ultra moderni, s druge gotovo primitivni soc-realizam. Između ta dva gledišta, mi smo se jako loše snašli i imali smo problem koji smo primetili, ali se to desilo kasnije. Kome smo ostavili čitaoc? Što se desila sa čitaocima?

Zapravo nama se svidelo da budemo moderni i pisane su drame kao što je bila ona Beketova. Pisani su i romani kao što bili, otkud ja znam, neki od Džojlsa ili nekog drugog...pisani su po zapadnjačkom modelu ili anti-romani. Napisani su anti-romani kao što je Natali...i tako dalje. Ali je bilo je problema u jednoj stvari, da nam je čitaoc preuzela soc-realistična književnost iz Albanije zato što je konstelacija znanja i nivo znanja ali i duhovno stanje čitaoca u Kosovu u to vreme odgovarala i lakše je komunicirala sa socrealističkom književnošću koja je u sebi nosila „socijalistički realizam“ {rukama pokazuje navodnike} nacionalni romantizam u sebi koji je dolazio iz Albanije, nego sa Ioneskomose Beketom ili anti-romanima.

Na taj način je došlo do nekakvog nesklada, pored Pozorišta u Prištini je prolazio smrdljivi potok dok je pozorištu igrao Beket. To je bio nekakav nesklad kroz koji smo mi živeli. Danas, ako se to gleda sa ove distance, to izgleda kao neka parodija ali smo to živeli kroz to. S druge strane Priština je nastojala voditi nekakav kulturni život, pokušavala je dobiti kulturni život. Taj kulturni život Priština naravno da je bila nekakva imitacija, imitirali su se ostale kulturni krugovi u Jugoslaviji, to se ne dovodi u pitanje, to je tako i bilo.

Stvorena je i neka elita prema modelima ne poput onih u Beogradu ili Zagrebu, jer je Beograd bio daleko, Zagreb je bio daleko, ali kao onaj u Sarajevu, Skoplju. Stvoreni su takvi neki modeli u kojima je stvorena neka posebna elita. Međutim ta elita je često imala velike nedostatke i u brojčanom smislu. Kada se išlo u pozorište videli biste iste ljude, kada se išlo na izložbu videli biste iste ljude, i brojčano su ljudi nedostajali. Bilo ih je malo...dakle kada se išlo u pozorište videli biste iste ljude, kada se išlo na izložbu videli biste iste ljude. Kada bi se išlo na koncert orkestra video bi opet one iste ljude, dakle broj emancipovanih ljudi u književnom i umetničkom smislu je bio ograničen.

S druge strane se nastojalo stvorili neka naša umetnost. Dajemo neki duh, prostor i stvoriti našu umetnost. Bilo je malo iluzorno, bilo je i nastojanja iznutra, bili je naravno i političkih ciljeva. Naravno, jer se u to vreme možemo otvoreno reći imalo za cilj da Albanci u Jugoslaviji stvore svoj identitet koji bi bio različitih od identiteta Albanaca u Albaniji. Dakle ideja je bila da se stvore kosovski Albanci, jedna jugoslovenska nacija. I svakako bi se stvorila ta nacija da nije napravljena jedna greška. Grešku je napravila Srbija, koja je nakon 81ve insistirala da kosovski Albanci postanu Srbi. Albance se nije moglo pretvoriti u Srbe, Srba od njih nije moglo biti. Albanci su počeli postati Jugoslovenima. Neki su počeli postati ili je bilo elemenata koji su to mogli postati; ili je bilo onih koji su počeli da se postepeno integriraju. Ako ne u jugoslovensku naciju u jednostavnom smislu reći ipak je bilo onih koji su se počeli integrisati. I stvorena je kulturna mreža, stvorena je književnost i stvoren je određeni broj...i muzika i...dakle stvoreno je u svim poljima umetnosti, i u pozorištu.

Ali, moramo biti tačni uvezi nečega, ovo je u većini slučajeva bila jugoslovenska književnost, jugoslovenska muzika, jugoslovenska likovna umetnost sa takvim predispozicijama da bude funkcionalna u Jugoslaviji. Da li smo se mi pobunili? Da li smo bili onakvi kakve su nas hteli? Ne, obično nismo jer smo imali našu nacionalnu disidenciju. To je počelo postepeno, dakle nacionalna disidencija je počela u Kosovu onda kada se pojavila slobodna, svest i sloboda. Minimalna svest daje minimalnu slobodu, ona je korištena za stvaranje nacionalnog disidenstva koje je proizvelo jedno za drugim dešavanja do ovih koja su se danas desila. Tako ja gledam na stvari.

Ići ću kronološki. 70-te godine se nekako preklapaju sa mojim godinama. Bio sam mlad, dakle bio sam u studentskoj dobi i u periodu kada su kako vam rekao izbacili iz Bota e Re. Dakle imali smo strpljenja, hrabrosti i entuzijazam. Naravno bilo je i neke nacionalne eufrije. Sećam se kada sam 78-te bio novinar, pratio sam sve manifestacije koje su se održale povodom 100 godina Prizrenske lige. Obeležena je 100-ta godišnjica Prizrenske lige, obeležena je u Albaniji, ali je obeležena i ovamo, paralelno i ovamo; i ovako je obeležena dosta dobro jer ju je sama država davala značaj. Jer je postojala ideja da će Albanci s ove strane stvoriti posebnu naciju. Moram reći da je i u jeziku bilo takvih problema, dakle bilo je takvih inicijativa.

70ih godina, dakle ja sam kao i svi mladi imao neku vrstu entuzijazma. Imao sam neku ideju da se ovde može napraviti nešto. Jer možemo biti kako ćemo biti, jer kakvi smo, ali možemo postati nekakvi. I da, mogu reći da smo imali neko samopouzdanje. 80te godine su bili godine buđenja iz iluzije za bas. Za one koji su imali iluziju da će se nešto učiniti, da se mogu integrirati u Jugoslaviju, nisu to više imali. Nije više bilo ničega jer su se rušili i brakovi, bilo je brakova, bilo je ljudi koji su bili oženjeni Srkinjama ili

obrnuto ali većine je...brakovi su se raspadali. Budimo realni u ovoj tački, sukob je otišao toliko daleko da se nije mislilo da je toliko dubok. Smatralo se da su se mišljenja uskladila dosta, ali je 81-va izvela na videlo jednu katastrofu, međunacionalne odnose i iluzije ljudi. Više nije bilo iluzija o ničemu. S druge strane što se Albanaca u Jugoslaviji tiče više niko nije imao poverenja u Albance u Jugoslaviji. I nisu više bilo samo Srbi, iako se danas govori drugačije naravno. Bili su i Hrvati, i Srbi, i Slovenci, i Bošnjaci, i Makedonci, svi su okrenuli mržnju prema Albancima...naravno da su Srbi bili glavni u tome, ali su svi bili korifeji. Korifeji su bili Srbi, ali članovi za osnovu tog hora su bili svi, bez razlike.

Bila je mržnja prema Albancima koja je podigla celu Jugoslaviju na noge, bez iznimke. Sada kažu ma ne Crnogorci su bili drugačiji...ili...svi bez iznimke su imali isti stav. Dakle, srušile su se ljudske iluzije. Posebno kod onih Albanaca koji su verovali da se mogu integritati u Jugoslaviju. S druge strane, prekinuti su odnosi sa Albanijom – kulturne veze sa Albanijom. Prekinuta je arterija koja je imala, bila je vitalna za Albance u Kosovu i Albance u Jugoslaviji zato što je s time počelo raspadanje i uništavanje institucija odnosno njihova slavizacija. Na izvanredan način, brzo, munjevito i bez ikakve alternative. Uvođenje državne kontrole, slavizacija, upravljanje i s druge strane prekid veza sa Albanijom. Prekidanje te vitalne arterije, bile su to najteže godine, ja ih vidim kao godine...dok su 90-te bile kaotične godine koje ne znamo kako nazvati. 80-te godine su bile jako teške godine. U tom smislu dakle mi smo bili...ostali smo potpuno ugrurani u čošak, govorili su ovi političari, „mišja rupa, 300 puta se ne nalazi“[ne razumljivo] to je dakle značilo biti pod velikim pritiskom, pod pritiskom mržnje, pod političkim pritiskom, pod pritiskom hapšenja, pod ideološkim pritiskom, postojao je potpuni nedostatak perspektive. S jedne strane je to bilo dobro, srušile su se iluzije, nije više bilo iluzija da se bilo šta može učiniti s ovom zemljom i ovom državom.

Obavezno se morala tražiti nove perspektiva, za te ljude se morala tražiti nova perspektiva. Obavezno su se morali orijentirati...nije bilo više kuda, trebalo se usmeriti prema svom identitetu i nacionalnim integritetu, nije bilo druge alternative. Komunizam nije bio bitan, ideologija nije imala nikakav značaj. Sada daje značaj jer je bio komunizam, bio je komunizam, komunizam od...uzimajući u obzir perioda od liberalizacije 70-ih godina i dalje više komunizam nije ništa predstavljao. Nacionalno pitanje je bilo glavno pitanje i to nacionalno pitanje je postepeno počelo regrutovati ljude. Postojale su dve perspektive, okupljali su se ljudi i približili Albaniji koja je odbijena, s kojom se prekinute veze. Ljudi, kada je govorio Enver Hoxha, kada je održavao Kongres partije odmah nakon 81-ve ljudi su otišli u Đakovicu, pola Prištine je otišla u Đakovicu jer se tamo mogao pratiti signal albanske televizije. Nije da im je nedostajao Enver Hoxha, želeli su znati šta se događa, koji je stav Albanije na Kongresu partije, koji je stav Albanije prema Kosovu, u tome je bio problem.

80-te godine su bile takve, bile su jako teške i jako naporne ali su istovremeno bile mobilizirajuće zato što se počistile mnoge stvari, stvari su se jasno odredile. S jedne strane je bilo...ali bilo je i jedne stvari koju moram reći i usred...sve što je bilo albansko je postalo dobro, to je bila ta smešna strana ove situacije, ne samo smešna već i štetna naravno. Zato što je došlo do neodrživog jedinstva jer nije došlo do određivanja vrednosti. Homogenizacija je prevazišla novi normalnosti jedne normalne zemlje s normalnim ljudima. Ne mogu svi ljudi, svi Albanci biti dobri.

To je problem homogenizacije, svi su Albanci postali...S jedne strane je bila vlast sa svojim famoznim razlikovanjima i svojim poznatim instrumentima koji se naravno nisu provodili kod njih...mogli su iza toga stajati Srbi, ali su glavne zadatke u institucijama obavljali sami Albanci. Podelu su napravili sami Albanci, oni su preduzeli stvari koje su bile bizarne, bile su niske. Naravno to su bile stvari koje...stvari su bile čiste, ali s druge strane nisu bile čiste s neke druge strane u homogenizaciji Albanaca. U tom trenutku možda je i bilo potrebno jer su sačinjavali zajednički front, svi...sve albansko je bilo dobro. Svi

su bili dobri u tom trenutku, što je naravno nerealno ali to je tako bilo. Dakle došlo je do velike homogenizacije stanovništva.

I sada, ti ljudi, postalo je vidljivo da je ta homogenizacija i oštra protivrečnost između države i velikog dela stanovnika i između nosioca vlasti u Kosovu i stanovništva s druge strane, stvorila velike podele i velike drame čak unutar porodica. Bilo je porodica koje su bile podeljene, bilo je problema u porodicama, sin bi bio protiv oca, bilo je takvih slučajeva. Na neki način su se odrekli ljudi koji su bili bliski vlastima, počeli su ih mrzeti politički. Dakle, stvoren je opšti front, s jedne strane unifikacija i s druge nacionalna homogenizacija, a s druge strane jasno su se udaljili oni koji su bili s drugom stranom. I zaoštrena je situacija, postala je jako oštra, i znalo se da se takvo stanje ne može dugo nastaviti. Trajalo je do kraja 80-ih godina. Krajem 80-ih godina je počelo ono što već znamo.

Kaltrina Krasniqi: Vi ste takođe pisali tokom 80-ih. O čemu ste pisali?

Mehmet Kraja: 80-ih godina sam napisao roman koji sam spomenuo, video sam policiju i pisao roman o Srednjem veku. Nastavio sam normalno pisati, napisao sam drame, napisao sam dramu „Hana prej letre“ (Mesec od papira) koja iako je nagrađena na konkursu „Katerina Josipi“ nije izvedena jer se odnosila na demonstracije...stvorila je takvu aluziju. Dakle, rekao sam stalno sam govorio, govorili smo u metafori i bilo je takve. Dakle uglavnom je to bila književnost koja je služila tome, ali naravno paralelno s tim smo imali i publicistiku. U to vreme ne mogu reći da je postojala publicistika...ali krajem 80-ih godina je došlo do oživljavanja, oživelo je stanje i počelo se javno izražavati. Nezadovoljstvo se nije izražavalo, ali postepeno sve veći nacionalni otpor i nezadovoljstvo sa stanjem stvari. To je bio početak toga, dakle početka političkog pokreta krajem tih godina...zato što je 90-im godinama nešto prethodilo, i to je ono što sam vam rekao. To je period teških represija, 80-ih dakle dolazi i do urušavanja sistema, krajem 80-ih godine, ne početkom 90-ih, ali početkom 80-ih. Krajem 80-ih godina je počeo raspad.

Snovi

Ne mislim nikad o tome da život nije konkurs, nije...život je normalan proces. Ja gledam normalno na život, ne postavljam uslove. Nikada sebi nisam određivao ciljeve. Uradio sam ono što sam znao raditi i uradio sam ono što sam mogao raditi, i radio sam ono što sam znao raditi najbolje, ja sam pisac. U suštini sam pisao i ta promatranja, znam da ona ponekad ne odgovaraju naučnoj kritici kako bi neko mogao reći. Ne odgovaraju naučnoj kritici, ali mene nije za to briga ako ne odgovaraju naučnoj kritici zato što sam ja pisac. Pisac kao takav, iako bez obzira na to da ja vodim redovan život, bez obzira na to da radim redovan posao ili se trudim raditi redovan posao, ponašati se kao lojalan građanin, kao redovan građanin; ipak, ja sam pisac. I, u mislim sebi ne mogu postaviti takva ograničenja ili potrebu da prevaziđem šta ja znam, šta ja znam, sebe. Ja imam svoje ambicije, njih niti malo ne skrivam, ali se trudim da te ambicije budu realne i trudim se ponašati prema sebi kao da je to neko drugi.

Dakle ja kažem, „da, ja sam ovaj“, nije mi žao da sam ono što jesam. Očito je takva bila sudbina da sam taj koji jesam. Nemam nikakvih pretenzija u tome. Nije me briga da li je ovako dobro, ili nije dobro. Nastavljam ovako kakav jesam, nije mi ostalo ništa da visi.